

CSATA ÉS HADSZÍNTÉRKUTATÁS

NÉGYESI LAJOS

HADIRÉGÉSZET

2001-ben megalakult a Magyar Hadtudományi Társaság Csata- és Hadszíntérkutató Szakosztálya, és azóta évente megrendezzük a Csata- és Hadszíntérkutatók Konferenciáját, melyen nem csak a szakosztály kutatásairól adunk számot, hanem meghívjuk és bemutatjuk azokat a kutatókat, akik tudományos eredményeket tudnak felmutatni ezen a területen.

A szakosztály az 1711 után keletkezett hadtörténelmi emlékhelyeken folytat kutatásokat, így a Komárom melletti Ácsi-erdőben az 1849 július 2-i csata, a szlovéniai Kobarid és Tolmin, Fajti Hrib, az olaszországi Doberdó-fennsík és az erdélyi Úz-völgy térségében az első világháború, a Salgótarján közelében magasodó Karancs-tetőn az 1919-es harcok, a Vértesben, Gerecsében, Pilisben és Zámoly térségében pedig a második világháborús összecsapások nyomait kutattuk.

2006-ban az előzetes történelmi és térinformatikai kutatások és terepbejárások után a Magyar Hadtudományi Társaság, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Belezna és Örtilos önkormányzata együttműködésében kutatásokat kezdtünk Zrínyi-Újvár feltételezett területén, azzal a céllal, hogy az 1664-es ostrom nyomait megtaláljuk. 2006 és 2007 nyarán, 2008 tavaszán egy-egy hetes kutatótábor során behatároltuk a török ostromművek első vonalának helyét, feltártunk, felmértünk és begyűjtöttünk több mint 200 darab, az ostromtevékenységet bizonyító ágyú és puskagolyót, mozsárbombák és gránátok repeszeit, valamint a leletanyag eloszlása alapján azonosítottuk a vár árkának keleti oldalát. A kutatás eredményeiről a sajtó és az elektronikus média több cikkben és riportban adott hírt. Eredményeinkről 2007-ben az MTA IX. osztály Hadtudományi Bizottsága felolvasó ülésén is számot adtunk.

2007 júniusában kezdte meg működését a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadirégész, Hadszíntérkutató és Hagyományörző osztálya. Az elnevezés okozhat némi zavart szakmai körökben, mivel a törvényi szabályozás a régészeti kor felső határát 1711-nél határozta meg, tehát az ennél korábban keletkezett objektumok élveznek védelmet és róznak feltárási kötelezettséget a múzeumokra. Mivel a Hadtörténelmi Múzeum gyűjtőköre az 1711 utáni időszakra terjed ki, a hadirégészeti kutatásokat is elsősorban erre az időszakra kell koncentrálnunk. Mivel ez nem számít régészeti kornak, így az általunk folytatott kutatások sem tartoznak a régészet tárgykörébe, tehát a hadirégészet nem régészeti célú tevékenység.

Az ellentmondás feloldásának egyik módja a régészeti korszakhatár kitolása lehetne 1945-ig – ez a 60 éves időhatár nem tekinthető irreálisnak, hiszen a korábbi törvény a régészeti kort a 100 évnél régebben keletkezett objektumokra alkalmazta. A kérdést megközelíthetjük elméleti és gyakorlati szempontból. Elméleti oldalról a legfontosabb kérdés, hogy mikor van szükség régészeti kutatásra? Mivel a történetírás elsődleges for-

rását a dokumentumok jelentik, a régészet azokban a korokban kap jelentős szerepet, ahol nem rendelkezünk megbízható írott forrásokkal. Klasszikusan az őskor, tehát az írott történelem előtti időszak az, ahol a régészet jelenti a megismerés kizárólagos módszerét. Szokás még az ókort is a régészeti korok közé sorolni, noha későbbi időszakban számos példát találhatunk sokkal inkább forráshiányos területekre. Tény azonban, hogy a könyvnyomtatás elterjedésével az írott források tömege keletkezett, lehetőséget adva a múlt pontosabb megismerésére. Ezt figyelembe véve, nem indokolt általában a régészeti korszakhatár kitolása a közelmúltig.

Gyakorlati szempontból fontos tényező, hogy a régészeti védettség egyben leletmentési kötelezettséget is jelent a múzeumok számára. Amennyiben a földmunkák (építkezés, csőfektetés, külszíni fejtés stb.) során régészeti korú lelet kerül elő, az illetékes múzeum köteles a lelőhely feltárását és dokumentálását elvégezni. Belátható, hogy minél fiatalabb időszakot vizsgálunk, annál több lelőhely maradt fenn. Ezt erősíti az ipari forradalom hatása, mely jelentősen megnövelte az emberiség anyagi kultúrájának tömegét. A korszakhatár kitolása következtében kezelhetetlenül sok lelőhely kapna védettséget, ami a régészetre teljesíthetetlen feladatokat róna.

A hadtörténelem esetében a fenti tényezők mellett más szempontokat is figyelembe kell vennünk. A hadügy működése során keletkező írott források alapján az események viszonylag jól rekonstruálhatók politikai és stratégiai szinten. A taktikai (harcászati) szint, a konkrét fegyveres harc azonban kevesebb forrást produkál, és több kérdést vet fel. A hadtudomány szempontjából a hadtörténelem a katonai tapasztalat gyűjteménye. A harcászati tapasztalatok helyes értelmezése a hiteles hadtörténelmi eseményrekonstrukción alapul, amihez szükség van a terep és a terepi nyomok feltárására és értékelésére.

Összességében a hadirégészet feladata a hadtörténelem terepi nyomainak felkutatása, dokumentálása, elemzése és értékelése, lényegében a hadtörténelem egy új forráscsoportjának feltárása.

A hadirégészet önmeghatározása 1983-ban a Little Bighorn-i csatater kutatásával indult el. Kezdetben az új kutatási irányzatot csatater-régészetként definiálták. Tény, hogy korábban a régészet szempontjából a csataterkutatás a tömegsírok feltárásában merült ki. A csatateret ugyanis nem lehetett feltárni, hiszen a leletek ott töbnyire nagy területen szóródva, a felszín közelében helyezkednek el. Az 1983-as kutatás döntő változást hozott e terepen; új módszer volt a fémkereső műszer szisztematikus alkalmazása és a leletek által kirajzolt mintázat értelmezése a bűnügyi helyszínelés tapasztalatai és a korabeli harceljárás törvényszerűségei alapján.

A csatater-régészet kialakulásával párhuzamosan a klasszikus régészet területén körvonalazódott a fegyverzeti és hadfelszerelési anyag, az erőszakos pusztítás jelenségének és az erőszakos halállal elhaltak sírjainak összefogott vizsgálata. Mivel ez a jelenségcsoport nem szűkíthető le pusztán a háborúra, a kérdéssel foglalkozók az emberi konfliktusok nyomainak kutatásaként definiálták. Ezt erősítette, hogy a régészeket bevonták a különböző bűncselekmények, népirtások tömegsírjainak feltárásába. Idővel a tudományos fórumokon és a médiákban a konfliktusrégészet és a csatater-régészet egyre közelebb került egymáshoz, míg napjainkra a csatater-régészet a konfliktusrégészet része lett. Ezek után elvileg a csatater-régészet a régészet egy sajátos kutatási területeként működhetett volna tovább.

A hadirégészetnek nevezett kutatások kibontakozásában szerepet játszott a hadtörténelem iránt az utóbbi évtizedekben megélénkült érdeklődés és az ehhez kapcsolódó militariagyűjtés, amelynek következtében megélénkült a harctereken, csatatereken folyó fémkeresőzés. Az ennek során a hivatásos és amatőr kutatók között létrejött együttműködés a kétségtelenül felmerült problémák (az amatőr gyűjtők pusztítása, a terepi nyomok eltüntetése, feldúlása stb) ellenére tudományos eredményeket is hozott. Ezeket a kutatásokat a művelőik leginkább hadirégészetként aposztrofálják.

A következőkben a konfliktus-, csatatér- és hadirégészet külföldi irodalmáról adok rövid ismertetőt. Válogatásomban az összkép kedvéért egyaránt helyet kaptak a tudományos igényű és az ismeretterjesztő célú munkák. Részletesebben mutatom be azokat az írásokat, amelyekben a szerző a kutatás elméletével foglalkozik. A két évtizedes múltra visszatekintő kutatási irányzat esetében ugyanis az egyik legfontosabb kérdés a tudomány rendszerében való elhelyezése. Az alábbi, egyfajta annotált bibliográfia láttán nem lehet kétséges, hogy a kutatási terület, nevezzük akár hadirégészetnek, akár csata- és hadszíntérkutatásnak, létezik, tudományos eredményeket tud felmutatni, és mára kezd körvonalazódni a rendszere is. Dolgozatom végén az irodalom alapján megkísérlem felvázolni ezt a rendszert.

A hadirégészet kialakulása és irodalma

A hadirégészet története egyidős a régészettel, azonban önálló kutatási irányzatként való megjelenését, mint említettem, 1983-tól datálhatjuk, amikor a Little Bighorn-i Nemzeti Park főfelügyelője felkérte Richard Alan Fox régészt, hogy kezdjen kutatásokat a csatatéren. Fox az első terepbejárások után rábeszélte Douglas D. Scottot, a Nemzeti Park kutatási részlegének vezetőjét, hogy indítsanak átfogó kutatásokat a területen. A helyszín a leletgyűjtésen túl egy sokkal nagyobb lehetőséget is tartogatott. A csata döntő mozzanatáról ugyanis nem maradtak fenn hiteles források, mivel a 7. lovasezred Custer parancsnok vezetésével harcoló katonáit az indiánok mind egy szálig megölték, ám a kutatások választ adhattak arra a kérdésre, hogy mi történt a folyó felett magasodó dombokon. Az elesettek sírjainak régészeti feltárásán túl a terep átvizsgálásába bevontak amatőr fémkeresősöket is, akik képesek voltak a nagy kiterjedésű területen megkeresni az összecsapás során elszóródott apró fémtárgyakat. A leletanyag elemzésébe kiváló törvénytudósok, antropológusok, fegyverszakértők, történészek kapcsolódtak be. Az alkalmazott módszerek a régészeti kutatások területén újdonságot jelentettek, azonban a többségük a bűnügyi helyszínelések során régóta bevált eljárás volt.

Az eredményes kutatás tisztázta a Little Bighorn-i csata homályos részleteit, egyben megeremtette a csatatérkutatás módszerét. Scott és munkacsoportja az indián háborúk és az amerikai határvédelmi haderő (U. S. Frontier Army), valamint a polgárháború kutatására szakosodott. Little Bighorn¹ után a kor több nevezetes összecsapásának helyszínén

¹ Douglas D. Scott and Melissa A. Connor: They Died With Custer: Soldiers' Bones from the Battle of the Little Bighorn. University of Oklahoma Press, Norman, 2002.; Douglas D. Scott, Richard A. Fox, Melissa A. Connor and Dick Harmon: Archeological Perspectives on the Battle of Little Bighorn. University of Oklahoma Press, Norman, 2000.; Douglas D. Scott and Richard A. Fox: Archeological Insights into the Custer Battle: An Assessment of the 1984 Field Season. University of Oklahoma Press, Norman, 1987.

folytatott kutatásokat, így Pea Ridge, Wilson's Creek, Monroe's Crossroads² és Sand Creek³ területén. Scott tevékenysége nem pusztán a terepkutatásokra terjedt ki, hanem megfogalmazta a harctérkutatás elméletének alapjait is. Munkásságának ez a fontosabb része, mivel korábban is folytak fémkereső műszeres kutatások csatatereken, azonban a tudományos eredmények megmaradtak az adott kutatáshoz kapcsolódó információk szintjén.

Nézete szerint a harctérkutatás magában egyesíti az írott forrásokból merítő történeti kutatásokat és a régészeti terepmunkát. A terepen a forrásokban leírt események nyomait keressük, és ezzel egy új forrást tárunk fel. Ez sokkal több és komplexebb információ, mint amit a történettudomány vagy a régészet önmagában produkálhat. A módszert a törvényszéki vizsgálatokból vették át. A források adatai alapján a kutató kialakít egy hipotézist. Ebből levezethető az a nyom, amit a terepen meg kell találni. Lényegében ez az esemény lenyomata a terepen, a történések anyagi képe, egyfajta mintázata a leletek eloszlásának, ami törvényszerűségek alapján értelmezhető. Ebben a fizika és biológia törvényei mellett megjelennek az emberi viselkedés jellemzői is. Ez utóbbi szempontból a katonai tevékenység maga kötött szabályrendszere miatt különösen kedvező lehetőséget kínál a rekonstrukcióra.

Az emberi tevékenység változást okoz a környezetben, melynek nyomai megmaradnak. A csatater a emberi viselkedés legerőszakosabb fajtájának nyomait őrzi. A kötelekben megvívott harcnak és a fegyverhasználatnak saját törvényszerűségei vannak. A katonákba a kiképzés során belesulykolják, hogy a harc során hogyan kell viselkedniük. Ennek ismeretében kialakítható a harc lefolyásának elméleti modellje, felvázolható a terepen megjelenő mintázata és a kutatás során tapasztalható eltérések világosan jelzik a valós harc egyedi jellemzőit. Az összecsapás terepi nyomait a történeti forrásokkal egyenértékűnek kell tekinteni, de hitelesen csak az írott források tükrében értelmezhető.

Az USA-ban számos hadtörténelmi emlékhelyen folyt kutatás, azonban a kezdeti időszakban ezek főként az erődítményekre koncentráltak. A katonai tevékenység nyomait a szabványosított építési formákban és azokban a leletegyüttesekben azonosították, ahol elsősorban férfiakra jellemző tárgyak domináltak katonai anyaggal keverve. A hadsereg általában elkülönül a társadalom többi részétől, és egy sajátosan jellemző anyagi kultúrával rendelkező csoportot alkot. Ezen túl az életformája és szokásrendszere is sajátos, olyan mértékben, hogy az elkülönülése több etnikai csoportnál markánsabb. Ennek megfelelően a katonaság régészeti nyoma a tárgyak alapján biztonsággal felismerhető.

A hadtörténelmi emlékhelyek viszonylag jól azonosíthatók, és pontosan meghatározható a koruk. Mivel a katonai tevékenységben tükröződik az adott kor kultúrája, így ezek a területek pontosan datálható mintáit adják az emberi társadalom bizonyos területeinek, elsősorban a társadalmi konfliktusoknak. Ezzel együtt azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a harcot egyéniséggel bíró emberek vívják, így a nyomok őrzik az egyéni jegyeket is. Az építmények funkcionális jellemzői és a katonai felszerelési tárgyak alapján meghatározható a katonai jelenlét, azonban a harctevékenység mintázata ennél sokkal komplexebb.

² Scott, Douglas D. and William J. Hunt, Jr.: The Civil War Battle at Monroe's Crossroads – A Historical Archeological Perspective. United States Army, Fort Bragg, North Carolina, and Southeast Archeological Center, National Park Service, Tallahassee, Florida, 1998.

³ Jerome A. Greene, Douglas D. Scott, and Christine (FWD) Whitacre: Finding Sand Creek: History, Archeology, and the 1864 Massacre Site. 2006.

A harctérkutatás során információkat szerezhetünk a csapatok helyzetéről és manőveiről, a harctevékenységről, a fegyverek – főként a távolra ható fegyverek – gyakorlati lőtávolságáról, a nehézfegyverek elhelyezéséről. Ezen túl a hadisír-kutatással a harc emberre gyakorolt hatását, a harctéri halál jellemzőit is megismerhetjük.

A szakemberek figyelme csak néhány évtizede fordult a katonai tevékenység nyomainak vizsgálata felé, amikor felismerték, hogy az kiválóan azonosítható mintázatot hagy a terepen. Az értelmezése azonban nem könnyű, hiszen jól kell ismerni a katonai tevékenység általános és az adott korra jellemző sajátos törvényszerűségeit. Ezekkel az ismeretekkel egy viszonylag szűk kör, elsősorban a hadtörténészek foglalkoznak. A harc megvívásának szabályai mellett a kutatóknak ismerni kell a korabeli fegyverek hatásadatait is. Nem csak az elméleti paramétereket, mint maximális lőtávolság, elméleti tűzgyorsaság stb., hanem a mindennapos használat tapasztalatait. A fegyverek működésének ismerete elengedhetetlen a terepen található nyomok azonosításához.

Ez persze nem azt jelenti, hogy a hadirégész legyen egyszemélyben kiváló harcász, hadtörténész, egyenruha-, fegyver- és lőszerszakértő. Ez nem szükséges, hiszen a kutatók során lehetőség van szakértői munkacsoport összeállítására, sőt, ha komoly tudományos eredményeket akarunk elérni, akkor kötelező a szakértőkkel való együttműködés. A kutatás vezetőjének azonban tisztában kell lenni azzal, hogy az egyes szakértői területek milyen kérdésekre adhatnak választ, hiszen a kérdéseket neki kell megfogalmazni.

Nem véletlen, hogy éppen az Egyesült Államok volt a helyszíne Scott kutatásainak, mivel az amerikai nemzettudat erősítésében a csaták fontos szerepet kapnak, és komoly figyelmet fordítanak a csataterék védelmére és megőrzésére. 1927 és 1933 között az USA hadseregének Történelmi Részlegén belül működött egy Csataérkutató alcsoport, mely az amerikai polgárháború csatateréit tanulmányozta, és ezek közül a négy legjelentősebből készített összefoglaló jelentést, mint kongresszusi dokumentumot publikálták. 1933-tól a csataterék felügyeletét és a tudományos kutatómunkát a Nemzeti Park Szolgálat vette át. Napjainkban az USA-ban 31 polgárháborús csataterék élvez védelmet a Nemzeti Park Szolgálat keretében.⁴ A Scott által megkezdett folyamatnak hamarosan követői akadtak. 1992-ben a Kongresszus határozatot hozott a Palo Alto csataterék Nemzeti Emlékhelyként való megőrzéséről. Ez alapján a Nemzeti Park Szolgálat Charles M. Haecker vezetésével kutatásokat kezdett a csataterék lokalizálása érdekében.⁵

Az 1990-es évek közepén a Heidelbergi Egyetemen (USA) Történelmi- és Hadirégészeti Intézet alakult, mely 1995–2002 között távérzékelési, műszeres leletfelderítő és térképezési munkákat végzett a Nagy Tavak, Ohio-völgy vidékén, az 1794. évi Fallen Timbers-i, az 1814. évi Mackinac-szigeti és az 1863. évi Buffington-szigeti csaták helyszínein.

A kutatásokban már a kezdetektől fogva szerepet kaptak önkéntes hobbi fémkeresők. Közülük néhányan kutatókká váltak. Az egyik példája ennek a BRAVO (Battlefield Restoration and Archaeological Volunteer Organization – Önkéntes Csataérvédők és Régészek Egyesülete)⁶ melyet Dan Sivilich szervezett 1999-ben, aki 1990 óta folytat kutatásokat a monmouth-i csataterén.

⁴ Tony Pollard and Iain Banks: Preface. VII–XI. o. In: Past Tense. Studies in the Archeology of Conflict. Brill, Leiden–Boston, 2006. (A továbbiakban: Past Tense 2006.)

⁵ Charles M. Haecker: The Guns of Palo Alto. In: The Archeology of War. A Hatherleigh Press Book, 2005. 151–156. o.

⁶ http://bravo_nj.tripod.com/index.html, 2008. 03. 30.

Az Egyesült Államok mellett Angliában kapott figyelmet a csataterkutató, azonban ebben nagy szerepet játszott az amerikai kutatók sikereinek médiavisszhangja. Már a 1960-as évek végétől folytak terepbejárások a jelentősebb polgárháborús csatatereken. Később Naseby, Marston Moor, Cheriton területén fémkeresős kutatások is, azonban ezek eredményei csak szűk szakmai közönség előtt váltak ismertté.

1996 augusztusában Towton szélén szenzációs régészeti lelet, az 1461. évi csata egyik tömegsírja került elő.⁷ 1997-ben Tim Sutherland, a feltáró csoport tagja kutatásokat kezdett a csataterén, azzal a céllal, hogy feltárja a tömegsír és a csatater kapcsolatát. Sutherland kutatása részét képezte a középkori csataterek kutatási sajátosságairól írott PhD dolgozatának. Tim Sutherland nevéhez fűződik a Konfliktusrégészet Nemzetközi Kutatóhálózatának – CAIRN (Conflict Archeology International Research Network) – megszervezése, a kutatások szakmai támogatására. 2005-ben publikált a CAIRN és az Angol Régészeti Kutatások – BAJR (British Archeological Jobs Resource) – honlapján egy segédletet a konfliktusrégészeti kutatásokhoz.⁸

2003 novemberében a Flamand Régészeti Intézetben, a belgiumi Yperben megkezdte működését az Első Világháborús Régészeti Osztály – IAP (Department of First World War Archaeology, Part of the Institute for the Archaeological Heritage of the Flemish Community) –, amely együttműködik a tűzserész szolgálattal és amatőr régész csoportokkal. Az osztály feladata Nyugat-Flandria első világháborús emlékeinek régészeti kutatása és az ezzel kapcsolatos kulturális örökségvédelmi feladatok koordinálása.⁹

A luxemburgi Hadtörténeli Múzeum (Diekirch) kutatási területe a második világháborús bulge-i csata területének kutatása. 2005-ben háromfős csoportot hoztak létre az időszak kutatására.¹⁰

2000-ben a svéd Nils Fabiansson régész indított egy azóta már megszűnt honlapot a csataterkutatóról. Gyaníthatóan a hadisírok fosztogatása miatt érzett felháborodása motíválta, azonban értékes gondolataival sokat tett a hadirégészet fejlesztése érdekében. A történelmi kutatásokkal kapcsolatban kiemeli, hogy mivel a múlt megismerése indirekt folyamat, fontos kérdés, hogy melyek azok a tények, amelyek segítenek ebben. A történészek és régészek a létező, de nem ismert források feltárásán dolgoznak. A források egy részét eleve forrásként tartjuk számon, de még nem történt meg a feldolgozásuk, a másik részét pedig nem tekintettük forrásnak, mivel nem ismertük értelmezésének technikáját.

Az angol hadirégészet egyik meghatározó személyisége Tony Pollard, aki 1999-ben kezdett kutatásokat csoportjával a zulu háborúk csatatarein Dél-Afrikában. Eredményeik alapján 2002-ben az Optomen Television, a zulu háború legjelentősebb összecsapásáról, az isanduwani csatáról forgatott a 4-es csatorna (Channel 4) „A halál titkai” című sorozatába egy részt. A műsor sikerén felbuzdulva 2002–2003 között, immár a BBC 2 részére készítettek két 6-6 filmből álló sorozatot, melyben Pollard, Neil Oliverrel angliai csatatereken folytatott kutatásait mutatták be. A sorozat eredeti címe „Ketten a lövész-

⁷ Blood Red Roses: the Archeology of a Mass Grave from the Battle of Towton ad 1461. (Edited by Veronica Fiorato, Anthea Bovlston and Christopher Knüsel.) Oxbow Books, Oxford, 2000.

⁸ <http://caimworld.free.fr/guideindex.php>, 2008.03. 30.

⁹ <http://antiquity.ac.uk/projgall/saunders/index.html>, 2008. 03. 30.

¹⁰ <http://www.nat-military-museum.lu/pageshtml/archeology.php>, 2008. 03. 30.

árookban”, nálunk a Spektrum Televízió vetítette „Ássuk ki a csatabárdot” címmel. A bemutatott kutatások anyagát két kötetben jelentette meg a Penguin Kiadó.¹¹

Az első sorozat az 1403-as shrewsbury-i, az 1471-es barneti, az 1513-as floddeni, az 1746-os cullodeni csaták, Newark 1642–43. évi ostromának és a Firth of Forth-sziget erődítményeinek kutatását mutatta be. A második részben az 1314-es bannockburni, az 1642-es edgehilli, az 1685-ös sedgemoori, az 1689-es killiecrankie-i csaták, a hornchurchi repülőtér és a doveri partvédelemi létesítmények kutatásáról számolt be.

A hadirégészettel kapcsolatos nézeteiről Pollard a BBC honlapján¹² ír. Véleménye szerint a hadirégészet nagy kihívás a kutató számára. Amíg ugyanis az emberi élet és tevékenység régészeti nyomai általában olyan helyeken kerülnek elő, ahol egy közösség hosszabb időre megtelepedett, addig a csataterек többnyire rendkívül gyorsan lezajlott események emlékét őrzik. A shrewsbury-i csata mindössze három órán keresztül tartott. Ez egy lényeges különbség más régészeti lelőhelyekkel szemben. Ugyanakkor a csatateren előkerülő tárgyak is a való életéről és halálról mesélnek, lehetőséget adva a múlt megismerésére.

A csaták kutatása hosszú ideig a történések felségterülete volt. Pollard szerint az, hogy miként rekonstruáltak egy csatát, korábban elsősorban a kérdéssel foglalkozó történéstől függött. A történések azonban gyakran figyelmen kívül hagyják, hogy az általuk használt források pontatlanok és elfogultak. A régész a tárgyakkal dolgozik, és ezeket elemezve rakja össze a történetet. Egy régi csatater vizsgálata a bűnügyi helyszínelésre hasonlító munka, ahol a régész az apró részletekből rakja össze az összecsapás objektív történetét. Ennek tükrében elvégezhető a források kritikai vizsgálata, s kiküszöbölhetők a győztesek torzításai, akik a győzelem felnagyítása érdekében gyakran megváltoztatják a történelmet. (Ez utóbbi különösen jellemző a gyarmati háborúkra, ahol hiába arattak bennszülöttek győzelmeiket, a dicsőség végül mindig a hódítóké.)

A klasszikus régészetben belül a római korról foglalkozó régészet régóta kiemelt figyelmet fordít a fegyverzet és hadfelszerelés tanulmányozására, s e témakörben rendszeresen önálló konferenciát rendeznek, amelynek anyagát a „Közlemények a római-kori hadfelszerelés kutatásáról” című kiadványok tartalmazzák. A 2005-ben Bécsben megtartott 14. konferencia a „Csataterек régészete – militariák a pusztulási rétegekből” címet viselte. A konferencia nyitó előadását Jon C. N. Coulston¹³ tartotta, melyben vázolta a hadirégészet lehetőségeit és eredményeit az ókorkutatás területén. Megítélése szerint a konferencia témája – a csataterек kutatása – szoros kapcsolatban áll a hadtörténelem Keegan¹⁴ által képviselt irányzatával, mely a résztvevők szempontjából ábrázolja a „csata arcát”. A régészeti kutatásokban a harc és a háború nem csak a hadfelszerelési tárgyakban, hanem a pusztulási rétegekben is jelentkeznek.

A terminológia kérdésében Coulston felhívja a figyelmet arra, hogy csatater-régészet (battlefield archeology) – ami elsősorban a konkrét összecsapás helyszínét jelenti – csak

¹¹ *Tony Pollard and Neil Oliver: Two Men in a Trench.* Penguin Books, 2002.; *Tony Pollard and Neil Oliver: Two Men in a Trench II: Uncovering the Secrets of British Battlefields.* Penguin Books, 2003.

¹² http://www.bbc.co.uk/history/Archeology/two_men_01.shtml, 2007. 06. 11.

¹³ *Jon C. N. Coulston: Roman Military Equipment and the Archeology of Conflict.* In: *Carnuntum Jahrbuch 2005.* Wien, 2005. 19–32. o.

¹⁴ *John Keegan: A csata arca.* Budapest, 2000.

szűken értelmezhető az ókori régészetben. Célszerűbb a konfliktus helyszín (conflict landscape) kifejezés használata, ami magában foglalja az egész területet, ahol a hadjáratok, összecsapások nyomokat hagynak. A felvonuló hadseregek településeket pusztítanak el, a döntő csatákat kisebb összecsapások előzik meg. A régészetben ezek a nagyobb területre kiterjedő nyomok jelezhetik a területen lezajlott katonai tevékenységet. A klasszikus kor konfliktus helyszínei közül a csatateret csak ritkán azonosíthatók, mivel egy-egy területen több összecsapás is lezajlott. Sokkal jobban kutathatók az ostromok, melyek ma is jól látható nyomokat hagytak. Ezeken a területeken ostromsáncok, táborok, megközelítő rámpák, ostromalagutak maradtak meg, és főleg különböző távolra ható fegyverek lövedékei kerülnek elő.

Az európai kontinens legsikeresebb ókori harctérkutatása a németországi Osnabrück közelében folyik az egykori teutoburgi csata helyszínén, ahol Kr. u. 9-ben három légiót vertek szét Varus germánjai. A helyszín megtalálása Clunn angol őrnagynak, fémkeresős amatőr régésznek köszönhető, aki élményeiről könyvet írt.¹⁵ A régészeti kutatások során sikerült feltárni egy sáncot, amit a germánok építettek. A környékén a harc nyomait őrző tárgyak tucatjai kerültek elő. A kutatást vezető régészeknek köszönhetően a feltárásnak gazdag német és angol nyelvű irodalma van.¹⁶ A legfrissebb eredményeket a csata helyszínén létesített múzeum kiadványa, a „Varus Kurier”¹⁷ közli.

Az Amerikai Régészeti Intézet lapja, a Régészeti Magazin (Archeology Magazine)¹⁸ színvonalas kötetben ad válogatást a hadirégészeti kutatásokról az őskortól napjainkig.¹⁹ A bevezető tanulmányban Mark Rose kiemeli, hogy a háborúk nyomainak kutatása, a konfliktusrégészet jelentős eredményeket mutatott fel az elmúlt néhány évben. A háborúk írott forrásai, a hivatalos jelentések, történeti munkák, visszaemlékezések és szépirodalmi művek megrajzolják a háború képét, azonban sok esetben hiányos és egymásnak ellentmondó információkat tartalmaznak. A szerzők rendszerint saját benyomásait írják le, ami nem feltétlenül egyezik meg a valósággal, másrészt a tartalmukat meghatá-

¹⁵ Clunn, J. A. S.: In Quest of the Lost Roman Legions: Discovering the Varus Battlefield. Casemate Publishing, London, 2004.

¹⁶ Wolfgang Schlüter (Hrsg.): Römer im Osnabrücker Land. Die archäologischen Untersuchungen in der Kalkrieser-Niewedder Senke. Rasch, Bramsche, 1991.; Joachim Harnecker: Arminius, Varus und das Schlachtfeld von Kalkriese. Eine Einführung in die archäologischen Arbeiten und ihre Ergebnisse. 2. Aufl. Rasch, Bramsche, 2002.; Wilm Brepohl: Neue Überlegungen zur Varusschlacht. Aschendorff, Münster, 2004.; Frank Berger, Georgia Franzius, Wolfgang Schlüter: Neue Hinweise zur Niederlage der Römer 9 n. Chr. Archäologie in Deutschland 1990. H. 3. 39–41.; Frank Berger, Georgia Franzius, Wolfgang Schlüter, Susanne Wilbers-Rost: Archäologische Quellen zur Varusschlacht? Die Untersuchungen in Kalkriese, Stadt Bramsche, sowie Venne und Schwagstorf, Gemeinde Ostercappeln, Landkreis Osnabrück. Antike Welt 22, 1991. 221–234. o.; Georgia Franzius: Die Fundgegenstände aus Prospektion und Grabungen in der Kalkrieser-Niewedder Senke bei Osnabrück. Germania 70, 1992. 349–383. o.; Wolfgang Schlüter: Römer im Osnabrücker Land. Die archäologischen Untersuchungen in der Kalkrieser-Niewedder Senke. Schriftenreihe Kulturregion Osnabrück des Landschaftsverbandes Osnabrück e.V., Bd. 4. Bramsche, 1991.; Wolfgang Schlüter: Archäologische Zeugnisse zur Varusschlacht. Die Untersuchungen in der Kalkrieser-Niewedder Senke bei Osnabrück. Germania 70, 1992. 307–402. o.; Frank Berger, Georgia Franzius, Wolfgang Schlüter: Kalkriese-Site of the Battle of the Teutoburg Forest? Schnell, Art Guide 2168 Regensburg, 1994.; Susanne Wilbers-Rost: Geschichte und Ergebnisse der Ausgrabungen in Kalkriese. In: Wolfgang Schlüter (Hrsg.): Kalkriese – Römer im Osnabrücker Land. Archäologische Forschungen zur Varusschlacht. Bramsche, 1994. 53–72. o.

¹⁷ Varus Kurier. Zeitung für Freunde und Förderer des Projekts Kalkriese. (1995-től évente egyszer.)

¹⁸ <http://www.Archeology.org/>, 2008. 03. 30.

¹⁹ The Archeology of War. Hatherleigh Press, New York–London, 2005. (a továbbiakban: Archeology 2005.)

rozza a kulturális háttér és az adott kor. Felvetődik a kérdés, hogy létezik-e objektív forrása a történelemnek? A pozitív választ a régészet jelenti, ami képes megtalálni és feltárni a konfliktusok nyomait az őskortól napjainkig.

Sziciliában egy 13 000 éve eltemetett nő maradványai közül előkerült kő nyílhegy jelzi az erőszakos halált. Hasonló nyomokat találtak a 9300 éves kenwicki embernél (USA) és az Alpokban fagyott állapotban talált, 5000 éves Ötzinél. Tömeggyilkosságok nyomait őrzi a talheimi 7000 éves és a crow creek-i (USA) tömegsír, melybe 500 főt temettek, akiket 1325 körül öltek meg.

Nem csak a sírok őrzik a konfliktusok nyomait. A régészet képes bizonyítani a történettudomány által a legendák közé sorolt objektumok létezését. A legismertebb példa erre Schlieman kutatása Trójában, ami a történelemszadalom egyik évtizedes vitájára adott választ.

A konfliktusrégészet új ága, a csatater-régészet a helyszínen maradt nyomok alapján képes rekonstruálni az összecsapást, és ezzel a történelem új forrását föltárni. A Little Bighorn-nál, Palo Alto-nál, Hembrillo-nál lezajlott összecsapások valós történetét ezek a kutatások tárták fel. A towtoni kutatás és a csata tömegsírjának feltárása a lovagkor háborúiról szolgált új adatokkal. A hadifoglyokkal való bánásmódról az amerikai polgárháború idején működött Johnson-szigeti és a második világháborús chelmnói táborok feltárása nyomán kaptunk képet.

Mark Rose szerint a konfliktusrégészetnek nem csak a történelmi korok kutatásánál van létjogosultsága, hanem egészen napjainkig képes értékes információkat feltárni. Jó példa erre a newadai atomkísérleti telepen folytatott kutatás, ami a hidegháború titkairól lebbentette fel a fátylat. Összességében a konfliktusrégészet kiterjeszti a régészeti kutatás határait.²⁰

A könyvben a magazin konfliktusrégészet tárgykörébe sorolható cikkeit válogatták össze. A téma iránt érdeklődő olvasóknak szóló tudományos ismeretterjesztő írások röviden foglalják össze a sokszor több éves kutatások eredményeit.

Az első rész tanulmányai a hadviselés őstörténetét,²¹ az erőszak nyomainak feltárását,²² a háború ábrázolását,²³ a maja háborúk korát,²⁴ a korai erődített telepeken lezajlott harcokat mutatják be.²⁵ A második fejezetben az ókor hadviseléssel kapcsolatos vizsgálódások kaptak helyet, egy-egy tanulmány tárgyalja az egyiptomi királyság harcos királyaival kapcsolatos kutatást,²⁶ a trójai háborút,²⁷ Paros szigetének görög harcosait²⁸ és

²⁰ Mark Rose: War and Archeology: A New Voice. Archeology 2005. XV–XIX. o.

²¹ Steven A. LeBlanc: Prehistory of Warfare. Humans have been at Each Others' Throats since the Dawn of the Species. Archeology 2005. 3–10. o.

²² Alexander Benenson: Unearthing a Violent Past. Archeologists have found Evidence of Warfare between Prehistoric Villages around the World. Archeology 2005. 11–13. o.

²³ Mark Rose: Icons of War. Ancient Artworks attest the Military Might of Early Rulers of Egypt and Sumner. Archeology 2005. 14–16. o.

²⁴ Charles Suhler and David Friedel: Life and Death in a Maya War Zone. Within a Yucatán Pyramid lie the Grim Traces of a Violent Change in Rulership – the Remains of Slaughtered Royal Family. Archeology 2005. 17–22. o.

²⁵ Brian Fagan: Battlers at the Bottom of the World. Maori Warriors built Fortifications not unlike those of their Celtic Counterparts. Archeology 2005. 23–25. o.

²⁶ Mark Rose: Egypt's New Kingdom Warrior Kings. Pharaohs took to the Field to defend or expand their Empires. Archeology 2005. 30–31. o.

csontmaradványaik vizsgálatát,²⁹ az actiumi csata nyomait,³⁰ a római kori női katonai temetkezéseket³¹ és a kínai harci kocnikat.³² A harmadik fejezetben a középkor és a földrajzi felfedezések időszakából szó esik a towtoni tömegsírról,³³ a viking hajókról,³⁴ a katarok harcairól,³⁵ a középkori trebuchet rekonstrukciójáról,³⁶ a Mary Rose hadihajóról,³⁷ Hernando de Soto konkvisztádor hadjáratairól,³⁸ Pizarro családjáról,³⁹ a mongolok japán elleni inváziójának nyomairól,⁴⁰ Napóleon 1812. évi hadjáratainak áldozatairól,⁴¹ a nflusi csatáról,⁴² valamint a kínai Nagy Fal úrfelvételek segítségével történt rekonstrukciójáról.⁴³

Az ezt követő rész Észak-Amerika háborúinak kutatásáról ad ízelítőt. Olvashatunk itt a függetlenségi háborút megelőző időszak konfliktusairól,⁴⁴ a William Henry erőd feltárásáról, amit Cooper: „Az utolsó mohikán” című regénye tett halhatatlanná,⁴⁵ a függet-

²⁷ *Manfred Korfmann*: Was There a Trojan War? Troy's Chief Archeologist weighs the Western World's most Mythic Battle. *Archeology* 2005. 32–37. o.

²⁸ *Foteini Zafeiropoulou and Anagnostis Agelarakis*: Warriors of Paros. Soldier's Burials offer Clues to the Rise of Classical Greek City-States. *Archeology* 2005. 38–41. o.

²⁹ *Mark Rose*: Fallen Heroes. Bones of Pericles' Soldiers come to New York for Analysis. *Archeology* 2005. 42–48. o.

³⁰ *William M. Murray and Photios M. Petsas*: The Spoils of Actium. An Ancient War Memorial provides Startling Details about the Ships in Antony and Cleopatra's Fleet during one of History's Mightiest Naval Engagements. *Archeology* 2005. 51–59. o.

³¹ *Hilary Cool*: Rescuing an Old Dig. Women Warriors from beyond the Danube and Complex Burial Rituals are among the Unexpected Finds at Roman Military Cemetery. *Archeology* 2005. 60–65. o.

³² *Jarrett A. Lobell*: Chinese Chimes and Chariots. Cavalry in the Afterlife You can take it with You. *Archeology* 2005. 66–67. o.

³³ *Mark Rose*: A Day of Much Slaying. A Mass Grave of Slaughtered Soldiers reveals the Brutality of Late Medieval Warfare. *Archeology* 2005. 72–75. o.

³⁴ *Alexander Benenson*: The Ship that Terrorized Europe. Viking Raids were made Possible by the Elegant, Efficient Longship. *Archeology* 2005. 76–78. o.

³⁵ *James Wiseman*: Suppression of the Cathars. A Fairy-Tale Landscape in Southern France belies a Brutal Crusade. *Archeology* 2005. 79–83. o.

³⁶ *Reconstructing Medieval Artillery*. Archeologist Peter Wemming takes a Hands-on, Experimental Approach to his Studies of Centuries-Old Arms. *Archeology* 2005. 84–88. o.

³⁷ *Alexander Benenson*: The Mary Rose. Resurrecting the Pride of Henry VIII's Fleet. *Archeology* 2005. 93–95. o.

³⁸ *David H. Dye*: Death March of Hernando de Soto. Archeologists charts the Conquistador's Trail of Human Destruction from Florida's Gulf Coast to the Mouth of the Mississippi. *Archeology* 2005. 96–100. o.

³⁹ *Mark Rose*: Pizarro's Family and His Head. A Conquistador's Family from Cradle to Grave. *Archeology* 2005. 101–103. o.

⁴⁰ *Pames P. Delgado*: Relics of the Kamikaze. Excavations off Japan's Coast are Uncovering Kublai Khan's Ill-Fated Invasion Fleet. *Archeology* 2005. 107–113. o.

⁴¹ *Jarrett A. Lobell*: Digging Napoleon's Dead. A Mass Grave in Lithuania is Gruesome Evidence of the Catastrophic French Retreat from Moscow. *Archeology* 2005. 114–117. o.

⁴² *Angela M.H. Schuster*: Napoleon's Lost Fleet. Divers discover what Really happened at the Battle of the Nile. *Archeology* 2005. 118–121. o.

⁴³ *Alexander Benenson*: The Great Wall's Patchwork History. Satellite Images show Centuries of Construction preceded the Ming Dynasty's Fortifications. *Archeology* 2005. 124–125. o.

⁴⁴ *Mark Rose*: The Forgotten Fight for America. The Centuries-Long Struggle for Control of the Continent before 1776. *Archeology* 2005. 129–135. o.

⁴⁵ *David R. Starbuck*: Anatomy of Massacre. An Unpublished 1950's Excavation and More Recent Skeletal Analysis yield Graphic New Details about the Slaughter of a British Garrison during the French and Indian War. *Archeology* 2005. 136–141. o.

lenségi háború és a polgárháború hadihajóinak felkutatásáról,⁴⁶ Washington seregének téli táboráról,⁴⁷ a palo altói csatater kutatásáról,⁴⁸ a Johnson-szigeti hadifogolytáborról,⁴⁹ a Buffalo lovasok (Buffalo soldiers) és az apacs indiánok között a Hembrillo-medencében lefolyt összecsapásról.⁵⁰

Az ötödik fejezet a modern háborúk korába enged bepillantást az első világháború csatatarein folyó feltárásokról,⁵¹ második világháborús hadifoglyok⁵² és lezuhant repülőgépek pilótái⁵³ utáni kutatásokról, valamint a hidegháború atomkísérleti telepein folyó régészeti munkáról⁵⁴ szóló írások segítségével.

Az utolsó fejezet a csatater megőrzése érdekében tett erőfeszítéseket, a háborúk idején zsákmányolt műkincsek tulajdonjogával kapcsolatos konfliktust, a volt Jugoszlávia területén lezajlott népiirtások áldozatai utáni kutatást, az Afgán Nemzeti Múzeum pusztulását mutatja be. Végül egy riport olvasható Douglas Scottal, a csatater-régészet megeremtőjével.

A konfliktusrégészeti iránti érdeklődést jelzi, hogy a Granada Television Production a TV Five (Ötös csatorna) és a The Learning Channel (Iskola TV) részére „Csatater nyomozók” (Battlefield Detectives) címmel forgatott hétrészes sorozatot a világ leghíresebb csatatarein folytatott kutatásokról. Ez szintén megjelent könyv formában⁵⁵ is, melynek anyagát David Watson írta. A címnek megfelelően egy-egy téma feldolgozását az eseményt kutató történészek és szakemberek együtt végezték. Feldolgozták az 1066. évi hastingsi, az 1415. évi Agincourt-i, az 1815. évi waterlooi, az 1854. évi balaklavai, az 1876. évi Little Bighorn-i csatát, valamint a Spanyol Armada 1588. évi pusztulását és a brit csapatok 1915-ös harcát Gallipolinál.

Az angliai hadirégészeti fejlődésének komoly eredménye, hogy a glasgow-i egyetemen posztgraduális képzés indult a csataterkutatás tárgykörében, melynek vezetője Tony Pollard. Pollard 2004-ben alapítója volt a „Konfliktusrégészeti Közlemények” című folyóiratnak, mely 2005-ben jelent meg. Az első szám anyaga könyv formában is napvilá-

⁴⁶ *Tom Gidwitz*: Turtle Dives Again. Re-creating George Washington's Revolutionary Submarine. Uo. 142–147. o.; *Alexander Benenson*: Iron Warships of the Civil War. The Ironclads, Monitors, and Submarines of the Civil War laid the Foundation for All Modern Warships. *Archeology* 2005. 166–171. o.

⁴⁷ *Nathaniel Ralston*: Remains of a Sumptuous Feast. Excavations at Valley Forge reveal how Soldiers coped with Insufficient Supplies and Food. *Archeology* 2005. 148–150. o.

⁴⁸ *Charles M. Haecker*: The Guns of Palo Alto. Battlefield Surveys indicate that Mexican Maps distorted the opening Engagement of the Mexican-American War. Why? *Archeology* 2005. 151–156. o.

⁴⁹ *David R. Bush*: Doing Time. How Confederate POWs weathered Captivity. *Archeology* 2005. 157–163. o.

⁵⁰ *Karl W. Laumbach*: Fire Fight at Hembrillo Basin. Buffalo Soldiers hold their Ground in a Nighttime Skirmish with the Apache. *Archeology* 2005. 172–179. o.

⁵¹ *Neil Asher Silberman*: In Flanders Field. Uncovering the Carnage of World War I. *Archeology* 2005. 183–188. o.

⁵² World War II. POWs. Discoveries and Excavations have yield Information on the Treatment of Prisoners in Europe, Asia and the United States. *Archeology* 2005. 198–200. o.

⁵³ *William Belcher and Helen M Wols*: A Long Road Home. The Remains of a World War II. Pilot found in the Mountains of Papua New Guinea are buried in Arlington National Cemetery. *Archeology* 2005. 192–197. o.

⁵⁴ *William Gray Johnson and Collen M. Beck*: Proving Ground of the Nuclear Age. The Mangled Artifacts and Lunar Landscape of the Nevada Test Site are a Vivid Testament to the Advent of Atomic Weaponry. *Archeology* 2005. 206–209. o.

⁵⁵ *David Watson*: Battlefield Detectives. Granada, London, 2003.

got látott „Múlt idő” (Past Tense) címmel.⁵⁶ Az előszóban a szerkesztők felhívják a figyelmet, hogy Angliában a csataterék kutatásának komoly hagyományai vannak, mivel a munka már az 1970-es években elkezdődött, amikor Newman terepbejárásokat folytatott Marston Moor-nál. Sajnos ehhez a nevezetes polgárháborús csatateréhez fűződik a legnagyobb pusztítás is, amikor 2004-ben hobbi detektorosok dokumentálás nélkül gyűjtöttek be több száz értékes leletet. A csataterék sajátossága, hogy a leletek döntő többsége a felszín közelében van, így ki van szolgáltatva a fémkeresősöknek. A tiltás azonban nem célravezető, mivel a hatékony kutatásokhoz szükség van az amatőrök segítségére. Megoldást jelenthetnek a helyi szervezett csoportok, akik kutatják és védik a területet.⁵⁷

A kötet tanulmányai bemutatják a Saipan-szigeti partraszállás helyszínének kutatását,⁵⁸ az ókori csataterék kataszterének összeállítását,⁵⁹ egy első világháborús óvóhelyrendszer feltárását,⁶⁰ az angol polgárháború kisebb ostromainak régészetét,⁶¹ a 30 éves háború erődítésének rekonstrukcióját,⁶² az Eshowe erőd feltárását, mely szerepet kapott a zulu háború idején,⁶³ a hadirégészet és a örökségvédelem kapcsolatát az észak-franciaországi és belgiumi első világháborús harctereken,⁶⁴ a légifelvételek alkalmazását az első világháború flandriai harctereinek kutatása során,⁶⁵ az 1415. évi agincourti csata helyével kapcsolatos hadirégészeti kutatások eredményét⁶⁶ és a rabszolgakereskedelem régészeti-leg kimutatható nyomait az észak-ghanai Sisalaföld területén.⁶⁷

A Glasgow-i Egyetem volt a házigazdája 2000 áprilisában az első nemzetközi hadirégész konferenciának (Fields of Conflict) is, amit azóta kétvétenként rendeznek meg. A másodikikat a finnországi Bomarsundban, a harmadikat pedig az Amerikai Csatatérvédő Társaság szervezte a Tenesse állambeli Nashvilleben 2004-ben.

A nagy-britanniai hadirégész kutatások elismertségét jelzi, hogy a londoni Hadtörténeti Múzeumban (National Army Museum) 2001–2003 között hadirégész konferenciákat rendeztek, 2003-ban pedig a Theoretical Archeology Group (Elméleti Régész Csoport)

⁵⁶ L. a 4. sz. jegyzetet.

⁵⁷ *Tony Pollard and Iain Banks*: Preface. VII–XI. Past Tense 2006.

⁵⁸ *Lon E. Bulgrin*: The Tudela Site: Fire and Stelle over Saipan, 15 June 1944. Past Tense 2006. 1–17. o.

⁵⁹ *John and Patricia Carman*: Ancient Bloody Meadows: Classical Battlefields in Greece. Past Tense 2006. 19–44. o.

⁶⁰ *Peter Doyle, Peter Barton and Johan Vandewalle*: Archeology of a Great War Dugout: Beecham Farm, Passchendaele, Belgium. Past Tense 2006. 45–66. o.

⁶¹ *Peter Harrington*: Siegefields: An Archeological Assessment of English Civil War 'Small' sieges. Past Tense 2006. 93–113. o.

⁶² *Václav Matousek*: Building a Model of a Field Fortification of the 'Thirty Years War' near Olbramov, Czech Republic. Past Tense 2006. 115–132. o.

⁶³ *Tony Pollard and Iain Banks*: Survey and Excavation of an Anglo-Zulu War Fort at Eshowe, KwaZulu-Natal, South Africa. Past Tense 2006. 133–180. o.

⁶⁴ *Jon Price*: Orphan Heritage: Issues in Managing the Heritage of the Great War in Northern France and Belgium. Past Tense 2006. 181–196. o.

⁶⁵ *Birger Stichelbaut*: The Application of Great War Aerial Photography for Battlefield Archeology. The Example of Flanders. Past Tense 2006. 235–244. o.

⁶⁶ *Timothy Sutherland*: The Battle of Agincourt: An Alternative Location? Past Tense 2006. 245–264. o.

⁶⁷ *Natalie Swanepoel*: Socio-Political Change on a Slave Raiding Frontier War, Trade and 'Big Men' in Nineteenth Century Sisalaland, Northern Ghana. Past Tense 2006. 265–293. o.

Lampeterben (Wales) tartott konferenciáján, „harctérkutatás és harceljárás” szekció, majd 2004-ben az angol Régészeti Intézet konferenciáján (Institute of Field Archeologist Conference) egy önálló csatatér szekció (Battlefield Session) működött.

A Glasgow-ban indult hadirégész-konferenciasorozat harmadik kollokviumát, mint már említettem, az Amerikai Egyesült Államok-beli Nashvilleben rendezték 2004-ben. A nashville-i előadások anyaga 2007-ben két kötetben jelent meg „A konfliktusok színhelyei” (Fields of Conflict) címmel.⁶⁸ A színvonalas tanulmányok összefoglalják a hadirégészet két évtizedes működésének eredményeit.

Az elsőből megismerhetjük a csataterek azonosításának módszerét a Heidelbergi Egyetem (USA) Történeti- és Hadirégészeti Központja munkatársainak a Fallen Timbers-i (1794), a Mackinac-szigeti (1814) és a Buffington-szigeti (1863) csaták helyszínein folytatott kutatásain keresztül.⁶⁹ Joh és Patricia Carman több éve folyó kutatási programjukat ismertetik, melynek a „Véráztatta mezők” (Bloody Meadows) címet adták. Ennek lényege a csataterek állapotfelmérése, mely során az alábbi kérdésekre keresnek választ: mennyire behatárolható a csatatér?; a környezetéhez képest magasabban vagy mélyebben fekvő terület?; mire használják a területet?; milyen távol van a településektől?; látható-e a közelben (van-e vagy volt-e látótávolságra) település?; van-e a területen olyan természetes vagy mesterséges formáció, ami szerepet játszott a csatában?; milyen képződmények vannak a területen, melyek nem játszottak szerepet a csatában?; meg van-e jelölve a csatatér valamilyen emlékjellel vagy emlékművel?

Érdekes megfigyelésük, hogy az ókori és középkori csaták többsége lakott települések közelében zajlott. Az ókorban a csatákat mélyen fekvő sík területeken vívták, ahonnan legalább egy nagyobb település látszik. A középkorban inkább a magasan fekvő sík terepet részesítették előnyben, amely nagyobb településtől látótávolságra volt. Rendszerint található a közelben templom vagy monostor. A XVII–XVIII. században az alacsony fekvő sík területet kedvelték, ahol nem volt a közelben nagyobb település.⁷⁰

A következő tanulmányban Achim Rost az ókori csataterek jellemzőit gyűjtötte össze. Általában csatatert feltételezhetünk ott – állítja –, ahol katonai építményektől távol kerül elő viszonylag nagy mennyiségű hadianyag. A csatatér azonosítása függ a leletek számától, ezért abban az esetben van leginkább esély a sikeres kutatásra, ha nagy létszámú seregek csaptak össze, és az egyik fél abszolút vereséget szenvedett. Ekkor van esély arra, hogy a harctér kifosztása után is elegendő anyag maradt vissza. A fosztogatók általában a nagyobb darabokat keresik, melyek nincsenek a harcshoz rögzítve. Azokat a felszerelési tárgyakat, amiket a katona magán viselt, a holttestről általában csak erőszakkal lehet eltávolítani, melynek eredményeként a csatok és kpcsok elszóródnak. Ez jellemzi a közelharcot is, amikor a ruházatról sok apró tárgy leszakadhat. Általában a győztes fél felszerelési tárgyai csak kis számban maradnak vissza, mivel elszállítják a halottakat és a felszerelésüket. Az összecsapást leginkább a nagy tömegben visszamara-

⁶⁸ Fields of Conflict. (Edited by Douglas Scott, Lawrence Babits and Charles Haecker.) Praeger Security International, Westport Connecticut, London, 2007. (A továbbiakban: FoC 2007.)

⁶⁹ G. Michael Pratt: How Do You Know It's a Battlefield? FoC 2007. 5–38. o.

⁷⁰ John and Patricia Carman: Mustering Landscapes: What Historic Battlefields Share in Common. FoC 2007. 39–49. o.

dó, de viszonylag értéktelen tárgyak jelzik, lövedékek, fegyvertörödékek.⁷¹ Szorosan kapcsolódik Rost vizsgálódásához a Teutoburgi csatatéren folyó kutatások legújabb eredményeit bemutató tanulmány.⁷²

Carl G. Carlson-Drexler a Wilson's Creek Nemzeti Park területén 2001-ben kezdődött kutatásokról számol be, melynek során a leletanyag alapján egy digitális terepmo-dell alkalmazásával eredményesen tudták rekonstruálni a tüzérség tevékenységét.⁷³

Elsa Heckman a chattanoogai csata helyszínének domborzati viszonyait figyelembe véve világította meg az északiak sikeres előrenyomulásának rejtélyét. A titok a láthatósági vizsgálatban rejlett. A támadók úgy tolták előre állásaikat, hogy csak időben korlátozott belőhetőségük volt.⁷⁴

A korai korszaki csatateretek legfontosabb leletének számító a puszkagolyók jellemzőit Daniel Sivilich tanulmánya mutatja be,⁷⁵ Douglas Scott pedig a későbbi korok lövedékei alapján levonható következtetéseket ismerteti.⁷⁶

Glenn Foard az angliai csatatereken folytatott kutatásokat foglalja össze, kiemelten tárgyalva a fémkereső műszer használatának sajátosságait,⁷⁷ míg Tim Sutherland és Simon Richardson a towtoni kutatásokról számol be a kötetben.⁷⁸

Figyelemre méltók a spanyol gyarmatosítók és a közép-amerikai caxan törzs között 1541-ben lezajlott harcok nyomainak megtalálásáról⁷⁹ és a Kelet-Európában fekvő zborivi csatater vizsgálatának eredményeiről írott tanulmányok. Utóbbiban Adrian Mandzy az ólom puszkagolyók által kirajzolt mintázaton mutatja be a XVII. századi taktika nyomait.⁸⁰

Tanulságos az 1780. augusztus 16-i camdeni csata helyszínén folytatott kutatás leírása is. A csatatéren ugyanis közel 30 éve kutatnak a kincskeresők, és sokak szerint teljesen ki van fosztva a terület. Ennek ellenére 2001-ben megkezdődött a helyszín átvizsgálása, és a korábban itt gyűjtögető fémkeresősöket is megkeresték, akikől hasznos információkat szereztek. Persze a dokumentálatlanul összeszedett leletekkel nagyon sok információ elveszett, de a munka bizonyította, hogy a helyszíni kutatás még egy ilyen reménytelennek ítélt területen is hozhat eredményt.⁸¹

⁷¹ *Achim Rost*: Characteristics of Ancient Battlefields: Battle of Varus (AD 9). FoC 2007. 50–57. o.

⁷² *Susanne Wilbers-Rost*: Total Roman Defeat at the Battle of Varus (AD 9). FoC 2007. 121–132. o.

⁷³ *Carl G. Carlson-Drexler*: Finding Battery Positions at Wilson's Creek, Missouri. FoC 2007. 58–74. o.

⁷⁴ *Elsa Heckman*: Battlefield Viewsheds, or What the General saw: Lookout Mountain Battlefield, Chattanooga, Tennessee. FoC 2007. 75–83. o.

⁷⁵ *Daniel M. Sivilich*: What the Musket Ball Can Tell: Monmouth Battlefield State Park, New Jersey. FoC 2007. 84–101. o.

⁷⁶ *Douglas Scott and Lucien Haag*: „Listen to the Minié Balls”: Identifying Firearms in Battlefield Archeology. FoC 2007. 102–120. o.

⁷⁷ *Glenn Foard*: English Battlefields 991–1685: A Review of Problems and Potentials. FoC 2007. 133–159. o.

⁷⁸ *Tim Sutherland and Simon Richardson*: Arrows Point to Mass Graves: Finding the Dead from the Battle of Towton, 1461 AD. FoC 2007. 160–173. o.

⁷⁹ *Charles Haecker, Elizabeth A. Oster, Angélica Medrano Enríquez, Michael L. Elliot*: Indian Resistance in New Spain: The 1541 AD Battlefield of Penol Nochislan, an Exemplar of Indigenous Resistance. FoC 2007. 174–192. o.

⁸⁰ *Adrian Mandzy*: Tatars, Cossacks, and the Polish Army: The Battle of Zboriv. FoC 2007. 193–207. o.

⁸¹ *James B. Legg and Steven D. Smith*: Camden: Salvaging Data from a Heavily Collected Battlefield. FoC 2007. 208–233. o.

A kötetben az apacs háborúk két összecsapásának helyszínén folytatott kutatásról olvashatunk részletes beszámolót. David Johnson az 1854. márciusi chineguilla-i összecsapásról ír,⁸² az indiánok és a 9. lovasezred két százada között 1880-ban a Hembrillo medencében lezajlott összecsapás helyszínén folytatott kutatást pedig Karl Laumbach ismerteti.⁸³

Az amerikai polgárháborúval három tanulmány foglalkozik. A déliek táborozásáról Joseph Balicki,⁸⁴ a Fort Davidson-i csatáról és a templomban feltárt kötözőhelyről Steve Dasovich és Walter Busch,⁸⁵ a déliek Nashville körüli ostromákról pedig Carl Kutruff ír.⁸⁶ Tony Pollard a Paraguay-ban folytatott terepbejárásáról számol be.⁸⁷

Az első világháború nyugati frontján Nyugat-Flandria és Ypres területe élvez kiemelt figyelmet a kutatók részéről. Az itt alkalmazott módszereket és a feltárások eredményeit Mathieu de Meyer és Pedro Pype ismerteti.⁸⁸

A második világháborús harcok helyszínein végzett kutatások egyik jellemző példája a normandiai Pointe-du-Hoc üteg területének átvizsgálása, ahol 1944. június 6-án a 2. Ranger Zászlóalj egyik különítménye azt a feladatot kapta, hogy semmisítse meg a 155 mm-es üteget. A 2003 szeptemberében elvégzett helyszíni kutatásokról Richard Burt, James Bradford, Bruce Dickson, Mark E. Everett, Robert Warden és David Woodcock számol be.⁸⁹ A második világháborús kutatások egy sajátos területét képviseli egy hadifogoly szökés során használt menekülő alagút feltárása.⁹⁰

A koreai háború idején eltűnt amerikai katonák maradványainak megtalálása érdekében folytatott JPAC kutatások hadirégészeti vonatkozásait Jay Silverstein, Joh Byrd és Lyle Otineu foglalja össze.⁹¹

A tanulmánygyűjtemény zárásaként végül a hadirégészeti kutatás jellemzőiről olvashatunk rövid összefoglalást, mely hangsúlyozza, hogy az emberi magatartás megismeréséhez is értékes adatokat szolgáltat a hadirégészet.⁹²

⁸² *David M. Johnson: Apache Victory against the U. S. Dragoons, the Battle of Cieneguilla, New Mexico.* FoC 2007. 235–254. o.

⁸³ *Karl W. Laumbach: Buffalo Soldiers versus the Apache: The Battle in Hembrillo Basin, New Mexico.* FoC 2007. 336–358. o.

⁸⁴ *Joseph Balicki: The Confederate Cantonment at Evansport, Virginia.* FoC 2007. 255–277. o.

⁸⁵ *Steve Dasovich and Walter Busch: Fort Davidson Battlefield, Missouri.* FoC 2007. 278–293. o.

⁸⁶ *Carl Kutruff: The Confederate Forward Line, Battle of Nashville, Tennessee.* FoC 2007. 294–313. o.

⁸⁷ *Tony Pollard: Seven Eventful Days in Paraguay: Reconnoitring the Archeology of the War of the Triple Alliance.* FoC 2007. 314–335. o.

⁸⁸ *Mathieu de Meyer and Pedro Pype: Scars of the Great War (Western Flanders, Belgium).* FoC 2007. 359–382. o.

⁸⁹ *Richard Burt, James Bradford, Bruce Dickson, Mark E. Everett, Robert Warden and David Woodcock: Pointe-du-Hoc Battlefield, Normandy, France.* FoC 2007. 383–397. o.

⁹⁰ *Peter Doyle, Lawrence Babits and Jamie Pringle: „For You the War is Over”: Finding the Great Escape Tunnel at Stalag Luft III.* FoC 2007. 398–416. o.

⁹¹ *Jay Silverstein, Joh Byrd and Lyle Otineu: Hill 209: The Last Stand of Operation Manchu, Korea.* FoC 2007. 417–428. o.

⁹² *Conclusions: Toward a Unified View of the Archeology of Fields of Conflict.* FoC 2007. 429–437. o.

A Pen&Sword kiadó Csataterek (Battlefields) magazin 2005-ös évkönyve⁹³ úgyszintén a hadirégészeti kutatásokról közöl válogatást, amelyből megismerhetjük az angol polgárháború 1642-es edgehill-i⁹⁴ és 1643-as Tankersley Moor-i⁹⁵, az 1649-es kozák szabadságharc zborivi,⁹⁶ és az amerikai függetlenségi háború monmouth-i⁹⁷ csatáterein folyó munkálatokat. Az első világháborús kutatásokat a Durand Group föld alatti létesítmény,⁹⁸ a Paschendale-i Múzeum és a Flandriai Csataterek Kutató Társaság Cryer Farm-i bunker feltárása,⁹⁹ a heidenkopfi állások területén folyó ásások¹⁰⁰ és egy itt megtalált német katona személyazonosításáról¹⁰¹ szóló cikkek képviselik. További két tanulmány mutatja be a légitelvételek alkalmazását hadirégészeti kutatásokban. Az egyik a Mainz környéki erődítések,¹⁰² a másik pedig az angliai partvédelem létesítményeinek nyomairól¹⁰³ szól.

Mivel a XX. századi harcterek és más hadtörténelmi emlékek kutatását a régészet tudománya még nem fogadta be, az amatőr kutatók lehetőséget kapnak tevékenységük legalizálására. Egy részük megpróbálja a fémkereső műszeres gyűjtögetést hadszíntérkutatásnak feltüntetni, egy szűkebb réteg azonban valóban az újkori hadirégészet megteremtésére törekszik. Mivel nem hivatásos régészekről van szó, motivációjuk általában személyes eredetű. Militariagyűjtés, hadtörténelem iránti érdeklődés, családtörténeti kutatás okán választják a szabadidő eltöltésének ezt a formáját. Tapasztaltabb kutatók három kézikönyvet írtak amatőr hadirégészek számára.

Közülük Terry Gander könyve az első, mely a „Hadirégészet” címet viseli,¹⁰⁴ és szándéka szerint a XX. századi háborús tárgyak gyűjtőinek ad útmutatást. Az 1970-es években, amikor íródott, a világháborúk a közelmúlt részének számítottak, még éltek az első és második világháborús veteránok. A történeti kutatások háttérében elsősorban a gyűjtői vagy személyes motiváció állt, a háború emlékei pedig hétköznapi tárgyakká számítottak. A könyvből az érdeklődő megtudhatja, hogyan szerezzen információkat múzeumokból és könyvtárakból, miként használjon vázlatokat és modelleket a különböző eszközök

⁹³ Battlefields Annual Review. (Edited by *John Cooksey*.) Pen&Sword, 2005. (A továbbiakban: Review 2005.)

⁹⁴ *Glenn Foard*: Battle of Edgehill: History from the field. Review 2005. 42–55. o.

⁹⁵ *Tim Lynch*: 'Much blood has been shed this year' – the Battle of Tankersley Moor 1643. Review 2005. 96–111. o.

⁹⁶ *Dr. Adrian Mandzy*: Fighting for Freedom: The 1649 War between the Cossacks and the Polish-Lithuanian Commonwealth. Review 2005. 112–127. o.

⁹⁷ *Daniel M. Sivilich*: Evolution of Macro-Archeology of the Battle of Monmouth – 1778 American Revolutionary War. Review 2005. 72–86. o.

⁹⁸ *Mike Dolamore*: Subterranean Battlefield Archeology on the Western Front – A Durand Group Update. Review 2005. 17–24. o.

⁹⁹ *Franky Bostyn*: Museum Piece – Cryer Farm: Excavation and Restoration of a German WWI. Dressing Station on the Ypres–Menin Road, Belgium. Review 2005. 87–95. o.

¹⁰⁰ *Andy Robertshaw*: Hell in the Heidenkopf. Review 2005. 26–28. o.

¹⁰¹ *Alastair Fraser*: Finding Jakob. Review 2005. 29–41. o.

¹⁰² *Dr. Peter Haupt*: The Aerial Archeology of Military Sites in the Region of Mainz, Rhineland-Palatinate in Germany. Review 2005. 56–62. o.

¹⁰³ *Cain Hegarty, Sarah Newsome and Helen Winton*: The Greatest Battlefield that Newer was – Suffolk Aerial Archeology. Review 2005. 63–71. o.

¹⁰⁴ *Terry Gander*: Military Archeology. A Collectors' Guide to 20th Century War Relics. Cambridge, 1979.

tanulmányozásához, mi jellemzi a katonai építményeket, járműveket és fegyvereket. Részletesen foglalkozik a háborúk írott dokumentumaival, képi ábrázolásokkal és hangfelvételekkel. A 156-ból csak hat oldal foglalkozik a terepkutatásokkal. Az utolsó fejezetben a gyűjtemény és a kutatási eredmények prezentációjához ad tanácsokat. A függelékben az angol partvédelem létesítményeinek felkutatásához nyújt hasznos információkat.

John Laffin¹⁰⁵ könyve a „kutatunk, hogy valamit találjunk” szemlélet példája. A hangzatos cím ellenére, a tartalma inkább memoár-szerű, amit a szerzőről készült fényképek színesítenek. A fejezetek címei jelzik a tartalmat: „Kiássuk a háborút”, „A hadszíntérkutató inspirációja”, „A nyugati front”, „Hol kezdjük ásni”, „A csata bizonyítékai”, „Hadszíntérkutatás a gyakorlatban”, „Természetes állapotú csataterék”, „Fontos információk újonc régészeknek” és „Mit tegyünk ha találunk valamit”. Azt, hogy mit ért régészet alatt, megtudhatjuk a „Hadszíntérkutatás a gyakorlatban” című fejezetből. „Nem mindig kell ásni ahhoz, hogy háborús relikviákat találjunk a nyugati fronton. A francia és a belga erdőkben számtalan tárgy hever a felszínen vagy közvetlenül az avar alatt – írja Laffin –. Aki nyitott szemmel jár, gyakran talál szuvenírt. Kemma közelében közvetlenül az út mellett találtam meg egy 18 fontos angol srappell gyűjtőjét, ami 1917 óta ott heverhetett. Az erdei ösvényeken számos töltényhegyet lehet találni. A nyugati fronton a háború jól felismerhető nyomokat hagyott, így elég egy jó útikönyv, hogy bárkiből 'régész' legyen.”¹⁰⁶

Tim Lynch és Jon Cooksey 2007-ben megjelent kézikönyve¹⁰⁷ szintén amatőr kutatóknak íródott, de bizonytalanabb hangvételű, mint az előző kettő. Mivel az utóbbi években megnőtt a hadirégészet tudományos elfogadottsága, a szakszerűtlen amatőr hadszíntérkutatást, a fémkeresőzést már nem lehet értékmentő tevékenységként beállítani. Könyvének első része a hadirégészet tudományos hátterét taglalja, több helyen kiemelve a civil kezdeményezések hasznosságát. A következő fejezetekben gyakorlati útmutatót ad hobbi harctérkutatóknak a kutatás előkészítéséhez, a különböző források felkutatásához és értelmezéséhez, a térképek használatához és a terepkutatás végrehajtásához. A lényeg a történeti dokumentumok használata és a kutatás megfelelő dokumentálása. Külön fejezet foglalkozik a kutatás törvényi korlátaival, részletesen ismertetve Nagy Britanniát, Franciaországot és Belgium ide vonatkozó előírásait. Az utolsó részben a kutatási eredmények hasznosítását, a kísérleti régészetet és katonai hagyományörzést, valamint a publikációs formákat mutatja be. Másfél oldalon tanácsokat ad egy könyv elkészítéséhez vagy folyóiratcikk megírásához. A továbbiakban néhány oldal foglalkozik a fényképezéssel és filmezéssel. Végezetül a függelékben a védelmi létesítményekkel kapcsolatos információkat olvashatunk, s megismerhetjük a NATO által a harcrendi elemek jelölésére használt térképi jeleket, az amatőr kutatásokhoz szükséges információk forrásait.

Összességében jól megszerkesztett kézikönyv olyan amatőr kutatók számára, akik nem csak gyűjtögetnek, hanem szeretnének hasznos tevékenységet művelni a szabadidejükben. A bizonytalanság elsősorban abból adódik, hogy nehéz eldönteni, hogy az amatőr kutatások nem okoznak-e több kárt, mint hasznot? Persze az lenne a legjobb, ha csak

¹⁰⁵ John Laffin: Battlefield Archeology. London, 1987.

¹⁰⁶ Laffin: i. m. 70. o.

¹⁰⁷ Tim Lynch and Jon Cooksey: Battlefield Archeology. Tempus, 2007.

tudományos kutatások folynának, azonban be kell látni, hogy sok amatőr hadszíntérkutató van, akik akár törvényes, akár nem, fémkeresőznek. Ha elolvassák a könyvet, talán megértik, hogy milyen károkat okozhatnak a felelőtlen gyűjtőgedéssel, dokumentálják a kutatásaikat, és néhányan talán képesek lesznek tudományos eredményeket felmutatni.

A német hadirégészet, főként a roncs- és építménykutatás eredményeinek tükré a Pozun-Pallas kiadó Spurensuche¹⁰⁸ sorozata, melynek több kötetét Wolfgang Fleitser írta, aki a hadirégészet elméleti hátterével is foglalkozik. Ezek egyike „Nyomkeresés” (Spurensuchen) címen jelent meg. Fleitsernek a hadirégészetről vallott nézeteit érezhetően befolyásolja, hogy a Bundeswehr drezdai Hadtörténeti Múzeumában a haditechnikai gyűjtemény vezetője, s muzeológusként a tárgyakat helyezi előtérbe. Számos könyve jelent meg fegyverekről, löszertípusokról, harceszközökről és harcjárművekről. Véleménye szerint a hadügy két dimenzióban létezik. Egyrészt van maga az elmélet, mely tartalmazza az elveket, struktúrát, működési rendet, másrészt a materiális rész, mely a hadsereg objektumait, az igazgatási épületeket, laktanyákat, raktárakat, gyakorlótereket, repülőtereket, az ingóságokat, járműveket, fegyverzetet, katonai felszerelést foglalja magába. A hadtörténelmi múlt kutatása során a hadügy működésének anyagi nyomai megtalálhatók a terepen, ami értékes információ a kutatók számára. A történelmi munka és a hadirégész tevékenysége kétirányú kapcsolatban áll. Egyrészt a történelmi kutatások alapján lokalizálhatók anyagi nyomok. Megjelölhető, hogy hol, minek kell lenni. Másrészt a terepen előkerülő hadtörténelmi objektumok hitelesítése, értelmezése és értékelése történelmi feladat. Tágabb értelemben a régészet kutatási területe a történettudomány anyagi része. Szűkebben a történelem terepi nyomainak felkutatása és feltárása.

Fleitser kiemelt kérdésként kezeli a muzeális tárgy definiálását. Véleménye szerint minden olyan tárgy muzeális, mely az eredeti környezetéből kiemelve, önmagában társadalomtudományi vagy természettudományi információt hordoz. Önmagában primer forrás tudományos és érzelmi szempontból. A múzeumi és kiállítói tevékenység alapja a muzeális tárgyak gyűjteménye.

A kutatások szempontjából a muzeális tárgyak kezelésének első lépése a döntő, ami a tárgy felkutatását, kiválasztását és muzeális értékének megállapítását tartalmazza. Ennek során regisztrálni kell, hogy a tárgy milyen környezetben kerül elő. Meg kell állapítani a rendelkezésre álló források alapján a tárgy eredeti funkcióját, a személyek körét, akikkel a tárgy kapcsolatba hozható, azt, hogy milyen hellyel és milyen eseménnyel áll közvetlen kapcsolatban. Fontos megvizsgálni, hogy a tárgy feltalálási helye ellentétes-e a tárgy esemény vagy helyszín kapcsolatával. Például egy tüzéségi lőszer hüvelyéről meg lehet állapítani, hogy milyen löveghez tartozott. Az adott eszköz alapján megállapítható, hogy

¹⁰⁸ *Wolfgang Fleischer*: Das Aufspüren, Bergen und Bewahren von militärhistorischen Bodenfunden. Spurensuche Band 1. Podzun, Pallas Verlag, 1997.; *Volkmar Stimpel*: Das Sichern, Konservieren und Restaurieren von militärhistorischen Bodenfunden Spurensuche. Band 2. Podzun, Pallas Verlag, 1998.; *Michael Balss*: Zeugnisse des Luftkrieges Flugzeugbergungen und Fliegerschicksale. Spurensuche Band 3. Podzun, Pallas Verlag, 1998.; *Wolfgang Fleischer*: Das Aufspüren, Bergen und Bewahren von militärhistorischen Bodenfunden. Spurensuche Band 4. Podzun, Pallas Verlag, 1999.; *Eberhard Berndt*: Die Kämpfe um Weisenberg und Bautzen im April 1945. Spurensuche Band 5. Podzun, Pallas Verlag, 1999.; *Alsdorf Dietrich*: Feldflugplätze und Fliegerhorste der Luftwaffe 1935–1945. Spurensuche Band 6. Podzun, Pallas Verlag, 1999.; *Sonja Wetzig*: Geschichte aus Stein, Eisen, Stahl und Beton. Europäischer Festungsbau und Festungskrieg. Spurensuche Band 7. Podzun, Pallas Verlag, 2001.; *Wolfgang Fleischer*: Panzer und anderes militärisches Großgerät. Spurensuche Band 8. Podzun, Pallas Verlag, 2001.

melyik alakulatok rendelkeztek az eszközzel. Az alakulatról pedig tudjuk, hogy merre harcolt. Ebből következően, ha a hüvely egy olyan helyszínen kerül elő ahol az adott alakulat nem harcolt, akkor valószínűleg a tárgy nem az eredeti helyén van.

A tárgy értéke szempontjából fontos a ritkasága, a hozzá kapcsolódó tények jelentősége, a forrásértéke, a tárgy funkciója, az, hogy a tárgy a múzeumba helyezés időpontjában használatban van vagy már nincs, az eredeti helyén került-e elő, egymagában vagy más tárgyakkal együtt találták, kapcsolódik-e hozzá történet.

A kutatás célja a muzeális tárgy azonosítása. Ennek során vizsgálni kell az anyagát, az anyagok egymással való kapcsolatát (pl. egy páncéllemez festését). Egy jármű kis anyagdarabjának összetétele, kidolgozása alapján akár azt is meg lehet állapítani, hogy milyen járműhöz tartozott. A gyűjtő egy darabkája alapján meg lehet állapítani a gránát típusát, azt, hogy milyen tüzéségi eszközből lötték ki és a lőtávolság alapján az eszköz lehetséges helyét.

A hadirégészeti kutatások képesek feltárni az egyes katona tevékenységének, a harceszközök működésének és pusztulásának, az összecsapásoknak a terepen fellelhető nyomait. Ez a hadirégészet taktikai szintje, azonban nagyobb területen, tágabb időhatárok között keletkezett nyomokat értelmezve hadjáratok, háborúk is vázolhatók. Itt kapnak szerepet az egyes esemény rekonstrukciójához nem elégséges nyomok. Ez a hadirégészet stratégiai szintje, a hadszíntérkutatás. A militariagyűjtőket előszeretettel használják ezt a kifejezést a tevékenységükre, azonban a háborús tárgyak összeszedésénél jóval többet jelent. A háború nyomainak felkutatása, soha nem a tárgy megtalálását célozza, hanem az esemény nyomainak összegzését és értelmezését, annak demonstrálását, hogy a múlt egy meghatározott darabjának nyomai felismerhetően léteznek a jelenben. A háború régészete az esemény nyomainak bemutatását célozza, nem pedig fémkeresős élménybeszámoló.

Ezt az irányzatot képviseli Peter Harringtonnak¹⁰⁹ az angol polgárháború régészeti nyomait bemutató könyve is. Az egyes objektumokat a funkciójuk szerint csoportosítja, így megismerhetjük a várakat és erődített udvarházakat, a városok védműveit, ostromműveket és erődítményeket, a szigetek és a tengerpart erődítéseit, csatatereket és hadisírokat. Külön tárgyalja a látogatható és a régészetileg kutatott helyszíneket.

Hasonlóan vélekedik a hadirégészetről Marko Simic,¹¹⁰ aki színvonalas munkájában az Isonzó-front nyomait a 12. század időrendjének megfelelően csoportosítja.

Wolfgang Gückelhorn¹¹¹ a Közép-Rajnavidék második világháborús nyomait mutatja be könyvében. Az objektumokat elsősorban a funkciójuk szerint csoportosítja, de egy-egy földrajzi egységet a maga komplexitásában vizsgál. Az első fejezetben a terület tábori erődítéseinek maradványait, majd a remageni körzet háborús emlékeit, a koblenzi légvédelmi állásokat, a Luftwaffe tábori repülőtereit, az Eifel-hegység erődítményeit és a nyugati régió légvédelmi rendszerének maradványait mutatja be. Megismerhetjük még a birodalmi autópálya építésének föllelhető nyomait és egy 1850 kg-os légbomba kiemelésének történetét.

¹⁰⁹ Peter Harrington: *Archeology of the English Civil War*. Shire Archeology, 1992.

¹¹⁰ Marko Simic: *Po sledeh Soske fronte*. Založba Mladinska Knjiga, Ljubljana, 1998.

¹¹¹ Wolfgang Glückelhorn: *Archäologie des II. Weltkrieges am Mittelrhein*. Bodendenkmäler, Bauten und Ruinen erinnern. Teil I. Helios Verlag, 2007.

Konfliktusrégészet

Az irodalmi áttekintés jelzi azt a törekvést, hogy az erőszak nyomait feltáró régészeti kutatásokat valamilyen egységes rendszerben értelmezzük. Ez a folyamat illeszkedik ahhoz a gondolathoz, hogy a régészet a kultúra alrendszereinek (kereskedelem, vallás, ipar hadügy) megfelelően specializálódjon, hiszen az egyes területekhez tartozó tárgyak a különböző történelmi korokban és különböző kultúrákban általában jól körülhatárolható csoportot alkotnak. A hadügyhöz kapcsolódó anyag azonban nem minden esetben különíthető el egyértelműen. A fegyvereket a hadsereg használhatja háborúban a külső ellenség ellen, de a rendészeti szervek felszerelésében is megtaláljuk. Civilek is használhatnak fegyvert, bűncselekmények elkövetésére, vagyonőrzésre, önvédelemre, sport és vadászati célra. Ezért gyűjtőfogalomként a nemzetközi gyakorlatban a régészet a fegyvereket és a harccal kapcsolatos tárgyi anyagot az emberi konfliktusokhoz kapcsolódó tárgyak körébe sorolja. Ez nagyjából lefedi a fegyverek alkalmazásának eseteit a bűncselekménytől a háborúig. A kutatások nagyobb része a fegyveres küzdelemmel kapcsolatos terepi nyomok feltárására irányul. Mivel ezek felkutatása és értelmezése sajátos, jól elkülöníthető ismeretanyagot alkalmaz, a konfliktusrégészetben belül célszerű elkülöníteni a hadirégészet kutatási területét.

Hadirégészet vagy hadtörténelmi terepkutatás

A konfliktusrégészet körébe sorolt kutatások jelentős része hadtörténelmi információkat tár fel a terepen. Amennyiben a régészet alapfeladata a történelmi múlt terepi nyomainak kutatása, így azt a tevékenységet, mely a hadtörténelem terepi nyomainak kutatásával foglalkozik, hadirégészetnek nevezhetjük. A bevezetőben említett törvényi és gyakorlati okoknál fogva a régészet kifejezés használata okozhat némi értelmezéssel zavart, hiszen a hadirégészet korszakhatárát nem húzhatjuk meg 1711-nél. A hadtörténelmi kutatások kortól függetlenül igénylik a terepkutatások által biztosított adatokat. A régészeti kutatások közül mindazok, melyek a hadtörténelem terepi nyomait tárják fel, a hadirégészet tárgykörébe sorolhatók, így a várkutatás, hadihajók roncsainak kutatása, hadisírok feltárása. Ez régészeti feladat, de a jelenségek értelmezése nem lehet hiteles hadtörténelmi ismeretek nélkül, tehát a kutatót hadtörténésznek tekinthetjük. Persze mondhatnánk, hogy a régész feltár, a hadtörténész majd értelmezi a jelenségeket, de a gyakorlatban már a feltárás során sem nélkülözhető a hadtörténész szakértő tudása.

A csataterék kutatása az egyik ígéretes területe a hadtörténelmi terepkutatásoknak, hiszen esélyt ad a csaták pontosabb lokalizációjára és a források kritikai értelmezésére, az események hitelesebb rekonstrukciójára. Bár a csataterékutatásnak is vannak korszaksajátosságai, nem olyan nagymértékű az eltérés, hogy a csataterékutatást az 1711-es korszakhatár régészeti és nem régészeti feladatként határozza meg.

A hadirégészet az alábbi kutatási területeket foglalja magában:

- hadtörténelmi terepelemzés,
- építménykutatás,
- roncskutatás,
- hadisírkutatás,
- harctérkutatás.

A hadirégészet egy tudományos kutatói szemlélet és az alkalmazott kutatási módszerek rendszere, ami képes új tudományos információkat feltárni a hadtörténelem számára. A hadtudományon belül a hadtörténelem önálló kutatási területe, mely a terepen található hadtörténelmi információkat tárja fel. A hadtörténelmi események helyszíne és a katonai tevékenység feltárható nyomai, a dokumentumok és a muzeális tárgyak mellett a hadtörténelem forrásai. Hasonlóan a történettudomány és régészet viszonyához, a hadirégészet a hadtörténelem segédtudománya.

A hadirégészeti kutatásokban három tényező: a helyszín, az objektum és az esemény játszik meghatározó szerepet.

A *helyszín* a tér körülhatárolható darabja, ahol a hadtörténet egy folyamata lejátszódik, és az ennek során keletkező objektumok visszamaradnak. Ez lehet katonai tábor, vár, haditemető, hajó-, repülő-, járműroncs, ütközet vagy csata helyszíne. A régészeti terminológiában ez a lelőhely.

Az *objektum* a hadtörténelem részét képező folyamat során keletkezett nyom. Ez lehet egy vár maradványa, a leégett épületek nyomát őrző égésnyom mint jelenség, a harc során szétszóródott tárgyak, az elesettek sírjai stb. A régészetben ezt a kategóriát a lelet és a jelenség fogalma fedi le.

Az *esemény* az a folyamat, mely a hadtörténelem szempontjából jelentőséggel bír, annak részét képezi és rekonstruálása a hadirégészeti kutatás célja és eredménye. Ez lehet egy felmért állásrendszer funkciójának rekonstrukciója, a hadisírok antropológiai vizsgálata során a harcban részt vevő katonákról és haláluk körülményeiről levont következtetés, az összecsapás helyszínének vizsgálata alapján a harc rekonstrukciója.

A kutatások során attól függően, hogy melyik tényező jelenti a kiindulási alapot, három különböző kutatási koncepciót valósíthatunk meg. Ezek a következők:

Helyszíncentrikus kutatás – amennyiben egy adott terület földrajzi jellemzői vagy az ott előkerülő tárgyak, megfigyelt jelenségek alapján arra következtethetünk, hogy ott katonai tevékenység zajlott, és ennek megismerése céljából kezdünk vizsgálatokat. Ide tartozik egy terület átvizsgálása a hadtörténelmi emlékek felkutatása céljából, pl. egy autópálya tervezett nyomvonalán. A kutatás arra keres választ, hogy adott területen milyen hadtörténelmi objektumok vannak. Képlete: TEREP – OBJEKTUM – ESEMÉNY. A kutatás kiindulási alapja a terep, ahol felkutatjuk az objektumot, majd igyekszünk megállapítani az eseményt. A helyszíncentrikus kutatás nem azonos a hadtörténelmi tereprekonstrukcióval, mivel az a hadirégészeti kutatások legtöbbször kiindulási alapja, így része a másik két szemléletnek is.

Eseménycentrikus kutatás – amennyiben egy dokumentált hadtörténelmi esemény terepi nyomait keressük meg és tárjuk fel. A kutatás választ keres arra, hogy a terepi nyomok mennyiben támasztják alá a korábbi ismereteinket az eseményről, vagy mennyiben változtatják meg azt. Képlete: ESEMÉNY – TEREP – OBJEKTUM. A kutatás kiindulási alapja az archív forrásokból ismert esemény. Első lépés a helyszín behatárolása a terepen, majd az esemény nyomait őrző objektumok feltárása következik. A hadirégészetben belül leginkább a harctérkutatás valósítja meg ezt a szemléletet.

Objektumcentrikus kutatás – amennyiben terepkutatások során nincs lehetőségünk konkrét eseményekhez köthető nyomok regisztrálására, de kiterjedtebb területen föllelhetők egy nagyobb hadtörténelmi esemény nyomai, és ezek felkutatását végezzük el.

A kutatás során az adott történelmi esemény nyomai és a terep kapcsolatát vizsgáljuk. Képlete: OBJEKTUM – TEREPE – ESEMÉNY. A kutatás kiindulási alapja az eseményhez kapcsolódó objektumok felkutatása a terepen, majd a terep és objektum kontextusában az esemény rekonstrukciója. Ebbe a kategóriába soroljuk a roncs-, építmény- vagy hadisírkutatást, amennyiben azok nem eseménycentrikus kutatás során kerülnek feltárássra. Ezt a kutatási irányzatot gyakran nevezik nyomkeresésnek vagy hadszíntérkutatásnak. Lényegét tekintve a hadirégészet tájrégészeti (*landscape archeology*) aspektusának tekinthetjük.

Példaként: egy dokumentált rajtaütés helyszínének feltárása a lövészárokszer egy szakaszán, eseménycentrikus kutatás. A teljes lövészárokszer felmérése, a harctevékenységre utaló nyomok és tárgyak felkutatása és a védelem rekonstruálása objektumcentrikus kutatás. A rajtaütés helyszínén az előkerülő tárgyak a vizsgált eseményhez köthetők. A védelem rendszerének vizsgálata során szintén sor kerülhet lövészárokszakaszok műszeres átvizsgálására, annak érdekében, hogy megállapítsuk folyt-e ott harc, milyen nemzetiségű katonák vívták a harcot és milyen fegyvereket használtak.

Régészeti szempontból a csatatér nem tartozik a legkönnyebben kutatható objektumok közé. Viszonylag nagy a kiterjedésű területen a leletanyag változó sűrűségben, a felszín közelében helyezkedik el. Mélyebbre, a talajművelés által nem bolygatott rétegekbe a különböző földművek, sáncárok, lövészárkok, fedezékek nyúlnak le, melyek nem feltétlenül tartalmaznak leleteket, mivel a harcok után rendszerint kifosztották őket. Az esetek holttesteit befogadó tömegsírok elsődleges célpontjai lehetnének a régészeti kutatásoknak, azonban az a tény, hogy az 1711-ig terjedő időszak magyar csatatarein eddig két esetben sikerült ilyen objektumot megtalálni (mindkét esetben a véletlennel köszönhetően), mindenképpen óvatosságra int. A fentieket figyelembe véve kimondhatjuk, hogy a csatatarek esetében a hagyományos feltárási régészeti módszerekkel alkalmazása nem célravezető. Azok a módszerek – terepbejárás, műszeres leletfelderítés, próbaásatás –, melyek a régészeti feltárási előkészítést szolgálják, a hadirégészet esetében többnyire a kutatási módszerek maximumát jelentik.

A hadirégészet nem öncélú tevékenység, hanem a hadtörténelmi kutatások része, amit a múlt megismerése érdekében folytatunk. A hadirégészetben nem a hagyományos értelemben vett régészt, hanem terepkutató hadtörténészt kell látunk.

FELHÍVÁS

A Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága közzé teszi, hogy a

NEMZETKÖZI HADTÖRTÉNETI BIZOTTSÁG

következő,

34. KONFERENCIÁJA

„KATONAI KONFLIKTUSOK ÉS A POLGÁRI LAKOSSÁG: TOTÁLIS,
KORLÁTOZOTT ÉS ASZIMMETRIKUS HÁBORÚK”

címmel

OLASZORSZÁGBAN, TRIESTBEN

kerül megrendezése

2008. AUGUSZTUS 31 – SZEPTEMBER 5. KÖZÖTT

The congress theme could be divided into a number of sub-themes,
which includes the following:

Civilians and Military: a Changing Borderline.

War Limits to Protect Civil Populations: Genesis and Development.

*Civil Populations and War Booty. Military People and Military
Governments in Conquered Territories.*

Civilian's Governance and Attitude in Limited and Total Wars.

*Civil Wars, Guerrillas, Liberation Movements, and Population
Involvement*

*Social and Demographical Impact of Wars: from the Past and Ancient Regime
to the Contemporary Age*

Wars, Mobilizations and Militarization in the Civil Society.

Jelentkezni

a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságánál
a Hadtörténeti Intézet titkárságán lehet
(1014 Budapest, Kapisztrán tér 2-4.)

a német, angol vagy francia nyelvű, 20 percet meg nem haladó előadás
tartalmi összefoglalásával és önéletrajzzal.

A konferenciáról további információk a

www.difesa.it

honlapon található.